

ОЗЕРСЬКИЙ

Ігор Володимирович
ozerskuy-i-v@ukr.net

УДК 343.9

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО
ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ПРАВАTHE LEGAL POSITIONS OF ECHR IN CONTEXT OF
PSYCHOLOGICAL MEDIATION OF LAWд.ю.н., доцент, професор кафедри,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

У представленій роботі досліджено теоретико-методологічні питання використання та застосування прикладних положень юридичної психології у площині роботи ЄСПЛ (далі – Суд). Відображений авторський підхід до аналізу окремих рішень ЄСПЛ з позицій оцінки Судом висновків судово-психологічних експертиз та письмових роз'яснень спеціалістів-психологів. У контексті означеного проаналізовано деякі положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. з використанням можливостей психологічної науки та практики.

* * *

В представленной работе исследованы теоретико-методологические вопросы использования и применения прикладных положений юридической психологии в плоскости работы ЕСПЧ (далее – Суд). Отображенный авторский подход к анализу отдельных решений ЕСПЧ с позиций оценки Судом выводов судебно-психологических экспертиз и письменных разъяснений специалистов-психологов. В контексте изложенного проанализированы некоторые положения Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод от 04 ноября 1950 г. с использованием возможностей психологической науки и практики.

* * *

The present article deals with the theoretical-legal issues of using applied provisions of the legal psychology in the work of the European Court of Human Rights (Court). The author analyses the detached decisions of ECHR and its opinions about forensic psychological assessment and psychologists written explanations. This connection some provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4th November 1950, with the use of opportunities of psychological science and practice are considered.

It is alleged that Ukraine is a state based on European experience. It is ECHR practice that gives the key standards for its formation as a rule of in solving sometimes extraordinary, unique legal situations (collisions). Therefore, the gradual adaptation of the practice of ECHR is a necessary process to ensure the rule of the "The European Convention on Human Rights" (1950), which guarantees a man and a citizen the fundamental rights and freedoms. The author holds that from the standpoint of psychology, the conceptual and terminological construction of "man and citizen" is proportional to the term "personality" having a psychological structure, and, accordingly, its intricacies in the jurisdiction of ECHR.

It is emphasized, however, that through the lack of judges, appropriate professional knowledge of psychology ECHR partly assessed such psychological categories as paranoia, phobia, and post-traumatic stress disorder and epilepsy on the basis of a psychiatric component, because of non-appointment of special governmental bodies psychiatric assessment and examination. Consequently the problem of ECHR seems to be caused the inability to differentiate the issues of psychiatry and psychology. It is concluded that the active use of psychological knowledge by ECHR judges dealing with adoption of court decisions will provide a more effective mechanism for handling applicants complaints in respect of privacy-related issues relating to privacy, marriage, sexual relations, compensation for non-pecuniary damage, harsh treatment, person torture etc. Accordingly, it is relevant for ECHR judges to involve psychologists, for example, to assessing the psychological expertise, the psychologist's conclusion, moral hazard etc.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, правові позиції, судові рішення, психологічна недоторканність спеціаліст-психолог

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Европейская конвенция по правам человека, правовые позиции, судебные решения, психологическая неприкосновенность, специалист-психолог

Keywords: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, legal positions, judgment, psychological integrity, psychologist

ВСТУП

Як вже відомо, Європейський суд з прав людини є однією з інституцій Ради Європи, створеної для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини. Вступивши у 1995 р. до Ради Європи та долучившись у 1997 р. до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (далі – Конвенції, або ж ЄКПЛ) 1950 р., а також прийнявши Закон України від 23 лютого 2006 р. N3477-IV (3477-15) «Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – ЄСПЛ), Україна надала право своїм громадянам звертатись зі скаргами до ЄСПЛ, та, що важливо, включила рішення Європейського Суду до джерел національного законодавства, котрі є обов'язковими до виконання національними судами, а також іншими правоохоронними інституціями.

Тож, Україна у питаннях правосуддя, стала державою зорієнтованою на європейські стандарти, зокрема відображених у рішеннях ЄСПЛ. Тому, поступове

впровадження практики ЄСПЛ є необхідним процесом для забезпечення верховенства «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (1950 р.), яка гарантує основні права та свободи людини та громадянина [1].

Окремим організаційно-правовим аспектам процедури реалізації та дотриманням конвенційних зобов'язань та рішень ЄСПЛ у судовій практиці країн-учасниць, присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних практиків і вчених, зокрема М. Костицького, О. Соловйова, О. Віткаускаса, Є. Морозова, А. Степаненка, E. Blenk-Knoske та ін., проте наявний стан досліджень правових позицій ЄСПЛ у контексті психологічного опосередкування права існують лише фрагментарно та без використання знань юридичних психологів.

МЕТА РОБОТИ

Головною метою цієї роботи є опрацювання окремих рішень ЄСПЛ з позицій надбань юридичної психології як науки та галузі права у частині застосування та використання психологічних знань в конкретних випадках порушення прав заявника. Поступове реформування судових органів української держави на засадах світових та європейських стандартів, зокрема й в оптимізації застосування практики ЄСПЛ при винесенні правосудних рішень, висунуло на одне із пріоритетних місць – інтеграцію психологічних знань у правничу практику.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічною основою даної наукової праці виступає діалектичний метод та основні положення теорії функції діагностики, системи управління тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: системного аналізу – уможливив здійснити аналіз фундаментальних положень сучасної теорії правосудної діяльності, юридичної психології, основоположних нормативних актів України та Європейського Союзу, а також наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених з проблем використання практики ЄСПЛ у національному законодавстві та діяльності національних судів; формально-юридичний – для співставлення та визначення відповідності чинних нормативно-правових актів національного законодавства європейському; абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення і формулювання висновків з використання психологічних знань у діяльності ЄСПЛ).

РЕЗУЛЬТАТИ

Звичайно, що як такого офіційного психологічного опосередкування правових позицій (рішень) ЄСПЛ не існує, а тому це є суто теоретико-методологічне обґрунтування певних судових рішень у частині порушеного конвенційного права особи на ґрунті використання чи застосування психологічних знань. Тож, одразу варто перейти до практики ЄСПЛ, що охоплює питання психологічного вектору при розгляді справ заявників в обсязі ст. 8 Конвенції. Так, в одній із справ ЄСПЛ «X and Y v. the Netherlands», пов'язаної із сексуальним насильством неповнолітньої особи з психічними вадами розвитку у спеціалізованому закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю, Суд визначив, що поняття «приватного життя» охоплює як фізичну так і психологічну недоторканість особи,

включаючи і її чи його сексуальне життя» (п. 22). Варто нагадати, що в розумінні ЄСПЛ сфера приватного життя складається із трьох аспектів: фізична, психологічна або моральна недоторканість особи, власне приватне життя та право на особисту ідентичність і недоторканність [2].

Щодо самого змісту терміну «психологічна недоторканість», то тут можна навести визначення запропоноване ще у 1999 р. науковцем В. Маринів, на думку якого це «захищеність особи від погроз на її адресу, залякування, шантажування її та інших способів пригнічення волі» [3, с. 7-8]. Існує також визначення поняття терміну «психологічна недоторканість дитини», за якою вченим О. Синегубовим, розуміється заборона діяти на психіку неповнолітньої особи шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, шантажу, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, а також застосовувати інші способи придушення волі дитини, які завдають шкоди її психічному здоров'ю [4].

З позицій ЄСПЛ порушенням психологічної або моральної недоторканності особи визнаються незаконні дії щодо медичного лікування та обстеження, а також таке поводження, яке не досягає порогу жорстокості, передбаченого ст. 3 Конвенції. Регулювання відносин, пов'язаних з психологічною недоторканністю в Україні, якщо зважати саме на психологічні складові, розширено відображено загальною нормою ч. 3 ст. 32 (назва – «Сприяння здоровому способу життя населення») Основ законодавства про охорону здоров'я (1993 р.), де виписано, що «з метою запобігання шкоди здоров'ю населення застосування гіпнозу, навіювання, інших методів психологічного і психотерапевтичного впливу дозволяється лише у місцях та в порядку, встановлених Міністерством охорони здоров'я України» [5].

Якщо повернутися до практики ЄСПЛ, то у його правових позиціях розуміння «психологічної недоторканості» відображено захистом особи від умисного втручання з боку органів державної влади, що у свою чергу не лише зобов'язує державу утримуватися від такого втручання, але й передбачає наявність позитивних зобов'язань задля забезпечення ефективної поваги приватного та сімейного життя. «Такі зобов'язання можуть включати вжиття заходів, спрямованих на забезпечення поваги особистого життя навіть у сфері відносин індивідів між собою» (п. 23) [6].

Означене положення ЄСПЛ виокремлене й у справі «Іващенко проти Росії» від 13 лютого 2018 р., де Суд, зокрема нагадав, що концепція «приватного життя» – це широкий термін, який не піддається вичерпному визначенню, оскільки охоплює психологічну цілісність людини. Академік, С. Максименко, розкриваючи зміст генетичної концепції особистості, досить влучно обґрунтовує розуміння «психологічної цілісності», наголошуючи, що психічні явища людини не існують окремо і розрізнено, а тому у своїй сукупності вони складають унікальний і неповторний візерунок – психологічну цілісність людини. «Лише розуміння структурно-динамічних закономірностей даної цілісності», на думку вченого, «може відкрити нам як розуміння окремих її складових (психічних функцій), так і усвідомлення сенсу існування людини і шляхів оптимізації цього існування» [7, с. 42-45].

Як бачимо, Суд до психологічної складової приватного життя особи в обсязі ст. 8 (назва – «Право на повагу до приватного і сімейного життя») Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] включає абсолютні психологічні елементи, такі як: психологічна цілісність, психологічна недоторканість особи, включаючи сюди і сексуальне життя. Тож, і надалі розвиваючи тлумачення приватного життя, ЄСПЛ у справі «Botta v. Italy» наводить формулювання вже з урахуванням його психологічної складової, а саме: «Приватне життя включає в себе психологічну недоторканість людини – гарантію, надану ст. 8 Конвенції, призначену насамперед для забезпечення розвитку особистості кожної людини в її відносинах з іншими людьми, без втручання ззовні» [8].

Якщо вивчати судові прецеденти з психологічної точки зору, то можна побачити, що концепція «приватного» життя належить до сфери безпосередньої особистої автономії, що охоплює емоційно-вольову сферу особистості. Сюди здебільшого відносяться аспекти моральної недоторканності особи (п. 19). Така концепція, на думку Д. Віткаускаса, виходить за вузькі межі гарантій життя, вільного від небажаної публічності та забезпечує поле, в межах якого кожний індивід може вільно займатися розвитком своєї особистості. Сюди автор відносить: право на самоідентифікацію та право/можливість розвивати взаємостосунки з іншими особами, у тому числі емоційні і сексуальні [9].

Наприклад, щодо останнього, то сексуальне життя людини, безсумнівно, є важливим аспектом її приватного життя як з юридичних, так і соціально-психологічних характеристик. Втім, навіть у цьому разі держава може втручатися в приватне життя, якщо це відповідає другому параграфу ст. 8 Конвенції [1]. І у цьому разі, сексуальна ідентифікація особистості підпадає під захист ст. 8 Конвенції. З позицій юридичної психології, питання сексуального життя особи носять інтимний характер і займають особливе місце в її приватному статевому житті, а відтак втручання Держави в цю сферу людського життя повинне бути дуже серйозно обґрунтованим. Відмінними рисами демократичного суспільства є терпимість і широта поглядів, а тому, як зауважує Д. Віткаускас, для вторгнення у приватне життя зовсім недостатньо того, що визначена дія може когось шокувати, стривожити чи образити. Позивач може подати позов про те, що він є жертвою вже самого факту існування в чинному законодавстві норм, що дорівнюють гомосексуалізм до злочину. На Суд не справили враження аргументи, якими держава намагалася обґрунтувати кримінальну заборону на гомосексуальні дії дорослих у приватній обстановці. Аргумент Великобританії про те, що ця заборона продиктована глибокими релігійними почуттями жителів Північної Ірландії, був відкинутий. Аналогічна доля спіткала аргумент про необхідність захисту легко вразливого юнацтва від морального розтління [9].

З психологічних позицій також розглядаються і оцінюються суддями ЄСПЛ окремі справи в обсязі ст. 3 (назва – «Заборона катування») Конвенції, де вписано, що «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Варто зазначити, що у разі подання скарг за ст. 3 Конвенції Суд повинен з особ-

ливою ретельністю вивчити факти, навіть якщо на національному рівні вже мали місце певні провадження та розслідування (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «Рібіч проти Австрії» (*Ribitsch v. Austria*), від 4 грудня 1995 р., Series A № 336, п. 32, та «Козинець проти України» (*Kozinets v. Ukraine*), заява № 75520/01, п. 53, від 6 грудня 2007 р.). У той же час, чітко усвідомлюючи субсидіарний характер свого завдання, Суд має бути обережним, перебираючи на себе роль суду першої інстанції щодо вирішення питань факту, коли це неминуче не вимагається з огляду на обставини справи (див., наприклад, ухвалу щодо прийнятності справи від 04 квітня 2000 р. у справі «Маккерр проти Сполученого Королівства» (*McKerr v. the United Kingdom*), заява № 28883/95).

ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що жорстоке поводження підпадатиме під дію ст. 3 Конвенції лише у разі досягнення певного мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього мінімуму є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках мають враховуватися також стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення у справі «Валашинас проти Литви» (*Valasinas v. Lithuania*), заява № 44558/98, п.п. 100-101, ECHR 2001-VIII). Суд вважав «нелюдським» поводження, яке, серед іншого, було умисним, застосовувалось кілька годин поспіль та спричинило або власне тілесні ушкодження, або сильні фізичні та душевні страждання. Суд вважав поводження таким, що «принижує гідність», оскільки воно було таким, що викликало у його жертв відчуття страху, страждання та неповноцінності, здатних принизити та зганьбити їх (див., наприклад, рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudla v. Poland*), заява № 30210/96, п. 92, ECHR 2000-XI). За психологічними характеристиками означене відноситься до емоційно-вольової сфери особистості.

Тут варто згадати і Справу «Айдин проти Туреччини» (*Aydın v. Turkey*) *Aydın v. Turkey* – 23178/94 Judgment 25.9.1997 [GC]), де заявницю, молоду турецьку жінку курдського походження (*тоді 17-річну дівчину*), було заарештовано і взято під варту без будь-яких пояснень разом із двома іншими членами її сім'ї. А далі найгірше, адже Айдин майже одразу ж було зґвалтовано працівником сил безпеки, а перед цим її утримували у заточенні із зав'язаними очима, побили, роздягнули догола, помістили в шину та облита водою під тиском. Після здійснення із сімнадцятирічною дівчиною акту зґвалтування, її знову били декілька близько години. За висновками медичного обстеження встановлено акт сексуального насильства (зґвалтування) та виявлено, що дівоча пліва Айдин розірвана, а на її стегнах помітні синці. Айдин, національні органи перешкоджали подати скаргу до ЄСПЛ, як вона сама стверджувала, шляхом залякування її сім'ї та переслідуванням аби змусити їх відкликати скаргу до Європейського суду з прав людини.

ЄСПЛ зауважив, що зґвалтування затриманої, яке вчинила посадова особа держави, належить розглядати як особливо тяжкий і огидний випадок жорстокого поводження з огляду на те, що кривдник міг скористатися вразливістю та послабленим опором своєї жертви. Щодо психологічних аспектів цього випадку,

то Суд це відобразив у власних тексуальних конструкціях судового рішення як то: згвалтування залишає глибокі психологічні шрами на жертві (*мається на увазі випадок Айдин*), які не зникають із часом так само швидко, як і інші форми фізичного та психічного насильства. Цей досвід, як визначив сам Суд, напевно, змушує заявницю відчувати себе пригнобленою та зганьбованою як фізично, так і емоційно. Як бачимо, суддями ЄСПЛ використані загальні психологічні знання, що полягають у використанні при описі ситуації з Айдин таких психологічних складових як: емоції, приниження, ганьба, глибокі психологічні шрами, жорстокість, жертва, гідність, нелюдське поводження тощо.

Суд встановив, що як накопичення актів фізичного та психічного насильства, завданих заявниці під час перебування під вартою, так і особливо жорстокий акт згвалтування, який було вчинено над жертвою, разом потрібно оцінювати як катування, що порушує ст. 3 (*заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження*) Конвенції. Крім того, звинувачення посадової особи у згвалтуванні під вартою вимагало, аби потерпілу обстежили з якомога більшою делікатністю незалежні лікарі з відповідним досвідом. Тут, явно окрім належного медичного обстеження, мова ведеться й про психологічне, зважаючи на зроблений у рішенні ЄСПЛ психологічний акцент застосування до Айдин означеного вище насильства з боку представників національних органів. Відтак, такого обстеження (у нашому разі – *психологічного*) не здійснили, що призвело до неможливості проведення достатнього розслідування та до позбавлення заявниці доступу до компенсації, що порушило ст. 13 (ефективний засіб правового захисту) Конвенції [10].

ВИСНОВКИ

Таким чином, активне використання суддями ЄСПЛ при ухваленні судових рішень психологічних знань дозволить застосовувати більш дієвий механізм розгляду скарг (заяв) заявників у частині питань пов'язаних з приватністю особистого життя, шлюбних, статевих взаємин, жорсткого поводження, катування особи тощо. У цьому разі суддям ЄСПЛ доцільно залучати до окремих справ спеціалістів-психологів, наприклад, для оцінки проведеної психологічної експертизи чи висновку психолога тощо.

Список використаних джерел

1. *European Convention on Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
2. Таламанчук К. Вмешаться и не нарушить: Является ли картонная коробка жильем и как не пересечь рамки частного и семейного? Газета Закон и Бизнес. URL: http://zib.com.ua/ru/print/134486-yavlyaetsya_li_kartonnaya_korobka_zhilem_i_kak_ne_peresech_r.html
3. Маринів В.І. Принципи особистої недоторканності в

кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 196 с.

4. Синегубов О.В. Здійснення права неповнолітньої особи на свободу та особисту недоторканість. URL: <http://www.pravo.znavec.com.ua/period/article/47568/%D1>

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. ВВР України, 1993, № 4, С. 19.

6. *Case of X and Y v. the Netherlands* (Application No. 8978/80) 26 March 1985. *European Court of Human Rights official website* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603>.

7. Загальна психологія: підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. / за заг. ред. С.Д. Максименка, Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.

8. *Case of Botta v. Italy* (Application No. 153/1996/772/973) 24 February 1998. *European Court of Human Rights official website* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58140>.

9. Віткаускас Д. Право на повагу до приватного життя відповідно до ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1094815937>

10. *Aydin v. Turkey* (Application No. 57/1996/676/866) Dated 25 September 1997. *European Court of Human Rights official website* URL: <https://www.womenslinkworldwide.org/en/files/2872/gjo-echr-aydin-en-pdf.pdf>

References

1. *European Convention on Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
2. Talamanchuk K. To intervene and not to break: Is a cardboard box housing and how not to cross the limits of the private and family? Newspaper Zakon I Biznes URL: http://zib.com.ua/ru/print/134486-yavlyaetsya_li_kartonnaya_korobka_zhilem_i_kak_ne_peresech_r.html. (in Russian).
3. Maryniv V.I. Principle of personal integrity in the criminal process of Ukraine: author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.09. Kharkiv, 1999. 196 p. (in Ukrainian).
4. Synyehubov O.V. Enforcement of the right of a minor to freedom and personal integrity. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/47568/%D1> (in Ukrainian).
5. *Fundamentals of Ukrainian Health Law: The Law of Ukraine 19.11.1992. № 2801-XII*. Verkhovna Rada of Ukraine, 1993, № 4. P. 19 (in Ukrainian).
6. *Case of X and Y v. the Netherlands* (Application No. 8978/80) 26 March 1985. *European Court of Human Rights official website* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603>.
7. *General Psychology* / S.D. Masimenko (ed.), Vinnytsya: Nova Knyha, 2004. 704 p. (in Ukrainian).
8. *Case of Botta v. Italy* (Application No. 153/1996/772/973) 24 February 1998. *European Court of Human Rights official website* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58140>.
9. Vitkauskas D. The right to respect for private life in accordance with Art. 8 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1094815937> (in Ukrainian).
10. *Aydin v. Turkey* (Application No. 57/1996/676/866) Dated 25 September 1997. *European Court of Human Rights official website* URL: <https://www.womenslinkworldwide.org/en/files/2872/gjo-echr-aydin-en-pdf.pdf>